

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

УДК 82
ББК 83.3 (0)

**“ДҲАММАПАДА”
– САРЧАШМАИ
ПАНДУ АХЛОҚ** *Ғаффорова Замира Абдуллоевна, д.и. филол., мудири шуъбаи
пажӯҳиши тамаддуни Шарқи Институтуи улуми ҷомеашиносии
МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**“ДҲАММАПАДА”
– ИСТОЧНИК
МОРАЛИ И
ПРАВОУЧЕНИЙ** *Гафарова Замира Абдуллоевна, д. филол. н., заведующая отделом
цивилизации стран Востока Института гуманитарных наук ГОУ
“ХГУ им. акад. Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

**" DHAMMAPADA"
AS A SOURCE OF
MORALS AND
EDIFICATIONS** *Gafforova, Zamira Abdulloyevna, Dr. of Philology, Professor of the SEI
"KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: zamira_g6767@mail.ru*

Калидвожаҳо: Дҳаммапада, Типитака, Буддо, Ҳиндустон, қарни VI то мелод, оини будой, ахлоқ, некӣ

Яке аз намунаҳои барҷастаи осори дини будой – “Дҳаммапада”, ки аз ҷумлаи муҳимтарин осори ахлоқии Ҳинди бостон ва адабиёти умумиҷаҳонист, муштамил ба жарфтарин ва олитарин мазомини ахлоқӣ мебошад. Муаллифи мақола кӯшиши намудааст, ки андешаҳои тарбиявӣ-ахлоқии Будоро, ки дар шароити мухталиф ба ёрону пайравонаш гуфтааст, мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар “Дҳаммапада” Буддо рафтори зиштӣ наошуда, ба сони ҷабру ситам, ҳирсу ҳасад, такаббуру худписандӣ, пургӯшо пурхӯрӣ, кинаю адоват, гайбату дурӯғ, хиёнатӣ риёкорӣ ва дигар разоили ахлоқиро мавриди мазаммат қарор дода, сиришти нек, ба сони покдилӣ, росткорӣ, хоксорӣ, далерӣ ва сабру қаноатро ситоиш кардааст. Муаллиф ба натиҷа расидааст, ки тавсифи некӣ ва оқибати хуби амалҳои нек дар саросари асар ҷой дорад. “Дҳаммапада” аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа имрӯз низ дар парвариши маънавии ҷомеа арзиши муҳим дошта, дар таърихи адабиёти Ҳинди бостон мақоми шоистаро соҳиб аст.

Ключевые слова: “Дхаммапада”, “Типитака”, Будда, Индия, VI век до нашей эры, буддийская религия, мораль, добро

Изучается “Дхаммапада” - шедевр древнеиндийской и раннебуддийской этики и мировой художественной литературы как источник морали и правоучений. Рассматриваются назидательно-поучительные высказывания Будды, отражающие буддийскую мудрость, где критикуются отрицательные черты характера: гнет и насилие, алчность и зависть, высокомерие и самонадеянность, многословие и прозорливость, ложь и злословие, вероломство и злоба. Будда, убежденный в том, что только

добротой и разумом красен человек, восхваляет в "Дхаммападе" доброту, честность, справедливость, скромность, храбрость и другие положительные черты. Обоснован вывод, что высказывания Будды, сохранившие своё значение и для нашего времени как с точки зрения тематики и содержания, так и в плане художественных аспектов, занимают особое место в истории древнеиндийской литературы.

Key words: "Dhammapada", "Tipitaka", Buddha, India, the VI-th century B. C., religion, morality, the good

"Dhammapada" is studied as a masterpiece of ancient Indian and early Buddhist ethics and world belles-lettres being a source of morals and edifications. The author dwells on Buddha's edifying utterances reflecting Buddhist wisdom criticizing negative traits of disposition: yoke and violence, avidity and jealousy, haughtiness and presumptuousness, verbosity and gluttony, lie and scandal, perfidy and maliciousness. Buddha being convinced that only kindness and reason impart fineness to human being eulogizes these qualities and also such ones as honesty, justice, modesty, valiance and other positive traits in "Dhammapada". The author comes to the well-grounded conclusion that Buddha's utterances occupy a special place in the history of the ancient Indian literature as they preserved their significance for our time as well, both from the point of view of thematics and content and in the plane of artistic aspects too.

Аз замонаҳои қадим осори ахлоқӣ ҷузъи муҳими адабиёти сарзамини Ҳиндро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, бахши умдаи осори дини будой, ки охири қарни VI то мелод дар шимоли Ҳиндустон зӯхур кард ва қариб ду ҳазор сол тамоми қораи Осиёро то марзи Эрон зери нуфузи худ даровард, муштамил ба жарфтарин ва олитарин мазомини ахлоқӣ мебошад. Яке аз асарҳои асосии муқаддаси будоӣ бо номи "Типитака"* ("Се занбил") маъруф буда, аз ҷумлаи муҳимтарин осори ахлоқии Ҳинди бостон баршумурда мешавад.

"Типитака" се қисмро фарогир аст: 1. "Винаяпитака" ("Занбили тарбият"); 2. "Суттапитака" ("Занбили сураҳо"); 3. "Абхидхаммапитака" ("Занбили тафосири оин").

Занбили дувум муҳтавои оини будой буда, дорoi қисматҳои муҳталиф аст. Яке аз онҳо ба номи "Кхудаканика" ("Маҷмӯаи андарзҳои кӯтоҳ") шинохта шуда, ҷатақҳо (навъи адабиёти будоист роҷеъ ба ривоятҳои дар бораи азнавтавлидшавии Будо)-ро дар бар мегирад. Маъруфтарин маҷмӯаи ин қисмат силсилаи ашъорест ба номи "Дхаммапада"* ("Роҳи ҳақ"), ки аз рӯзгори қадим дар миёни пайравони дини будоия маҳбубияти фаровон дошта, ба Будо нисбат дода шудааст. Дар китоби «Пурсиши Милинда», ки мутааллиқ ба асри I мелодист, "Дхаммапада" ҳамчун асари ҷудогона ном бурда шудааст (1, 33; 2, 128).

"Дхаммапада" ба монанди дигар маҷмӯаи адабиёти муқаддаси будой ба забони палӣ – забони расмӣ ва адабии минтақаи Магадха навишта шудааст. Бо ин васила Будо гӯё аз забони расмӣ мутафаккирони суннатпарастии Ҳинду, яъне, санскрит парҳез кардааст.

Азбаски оини будой дар ибтидои ташаккулибояш ҳамчун таълимоти ахлоқӣ зӯхур намуда, дар он дастбӯӣ ба илму фазилат роҳи шукуфоии инсонҳо доништа шудааст, осори будой, аз ҷумла "Дхаммапада" молмоли дурдонаҳои ҳикмату андарз аст. Ин асар шомили ашъори бебаҳои ахлоқиву ҳикамист, ки Будо дар шароити муҳталиф ба

ёрону пайравонаш гуфтааст. Мақсад ва мароми нависандаи он нишон додани роҳҳои расидан ба покизагии рӯҳ мебошад.

Дар “Дҳаммапада” Будо рафтори зишту нописанд, ба сони ҷабру ситам, хирсу ҳасад, такаббуру худписандӣ, пургӯию пурхобию пурхӯрӣ, кинаю адоват, ғайбату дурӯғ, хиёнату риёкорӣ, ҳашм, айбҷӯӣ ва дигар разоили ахлоқиро мавриди мазаммат қарор дода, сиришти неку писандида, ба сони покдилӣ, росткорӣ, хоксорӣ, ҷавонмардӣ, далерӣ, тавозӯӣ ва сабру қаноатро васфу ситоиш кардааст.

Тавсифу ситоиши некию накӯкорӣ ва оқибати хуби амалҳои неқ аз ибтидо то интиҳои асари “Дҳаммапада” ҷой дорад. Будо дар саросари асар некиву накӯкориро васф менамояд ва аз оғоз то охири асар пайравони оину ақоидашро барои парҳез аз тамаъ, шаҳват, қачдилӣ, кибру худпарастӣ, дуздӣю фиребгарӣ, зулму ҷабр, суханчиноӣю ғайбат, ҷаҳлу нодонӣ, бухлу ҳасад ва ҳавасҳои носавоб ташвиқ менамояд. Аз назари Будо неқӣ на танҳо поянда аст ва ҳеҷ гоҳ “куҳна намешавад”, балки онҳое, ки “ба роҳи пок ҳақ қадам мегузоранд, бо саодат ҳамдам мешаванд” (3, 81). Будо амали неқро бақои зиндагии инсон медонад ва ҷонибдори он аст, ки “инсон чун қори хайр қард, бодо, ки онро тақрор қунад ва ба он дил бандад, ки анбӯҳе қори хайр неқ аст” (3, 65).

Будо инсониятро ба роҳи некию ростӣю покӣ ҳидоят мекунад ва таъкид бар он мекунад, ки ахлоқӣ неқ василаи наҷоти ҳар ду ҷаҳон буда, инсонро аз бадихо раҳой мебахшад. “Худоён биситоянд он қасро, ки пок зисту ҳиммат дошт”, - менависад Будо (3, 134). Аз ин лиҳоз, дар асар муқарраран таъкид бар он мешавад, ки инсон бояд пас аз худ фақат номи неку қори неқ боқӣ гузорад, зеро неқӣ инсонро аз матои ҳар ду ҷаҳон бениёз месозад:

Гардунаҳои шукӯҳманди шоҳон қуҳна шуданд,
Ҷисм ба пирӣ расид,
Аммо некии роҳи рост қуҳна нашуд,
Ки парҳезгорон аз яқди
ғар омӯхтанд” (3, 74).

Будо қамоли инсонро дар накӯқории ӯ мебинад ва талқин менамояд, ки инсон бояд худро аз бадсиришті ниғаҳ дорад ва барои анҷоми қорҳои неқ дар талош бошад:

Онон, ки ҳушёранд ва бар қисми хеш қираанд ва қӯшо
Ба қирдори бад тан дарнадиханд,
Ба қирдори неқ бикӯшанд,
Лаққаҳои эшон пок шавад,
Ки оғоханду неқӯ (3, 115).

Дар оини будой муҳим он аст, ки дар зиндагӣ ба роҳи рост қадам гузорӣ, зеро танҳо бо роҳи рост имкон дорад, ки ба шумори “толибони роҳи ҳақ” шомил шавӣ:

Он қас, ки қам хонд,
Вале ба роҳи ростӣ оин (неқ) қадам ниҳод
Ва аз шаҳвату нафрату ваҳм даст шуст,
Ба маърифати ростин расид,
Фикраташ озод шуд ва лаззати ҷаҳон бинҳод
Ва дар шумори толибон даромад (3, 37).

Аммо барои он ки инсон нисбати дигарон амали неқро раво бинад, қабл аз ҳама ӯ бояд дорои пиндори неқ бошад, зеро накӯқории инсон аз нияту андешаи ӯ маншаъ мегирад ва онро, ки гуфтору қирдор аз пиндори писандида бархост, аз пайи он неқбахтӣ хоҳад расид, қунонки сояҳо аз пайи мавҷудот (3, 33).

Агар нияту андешаи инсон софу пок набошад, барои ӯ анчоми кору амали нек амри муҳол аст, самари кору ҳаёти ӯ низ нек нахоҳад буд ва ӯ ҳамеша мубталои ранҷ мегардад:

Он чӣ ҳаст, падидомада аз пиндор аст?

Зодаи пиндор,

Офаридаи пиндор.

Онро, ки гуфтору кирдор аз пиндори палид бархост,

Ранҷ аз пай омад,

Чунонки чархи ароба паи гоми асп (3, 33).

Онҳоеро, ки андешаю кирдору рафтори нек доранду “ба порсоию равшанӣ” ҳаёт ба сар мебаранд ва “дурусткору” “покиза” ҳастанд, мардум ҳамеша азизу муътабар медорад. Чунин ашхос мавриди эҳтироми ҳамагон қарор хоҳанд гирифт. Ба қавли Будо “медурахшанд парҳезкорон чун Ҳимолиё аз дурдаст” дар ҳоле ки “бадкорон дида намешаванд чун тире, ки дар шаб ба парвоз даромада бошад” (3, 117).

Дар назари Будо савоби порсоёнро ҳурмату эҳтиром гузоштан чанд мартаба бештар аз қурбонии яқсоларо додан аст:

Хайрхоҳон тамоми сол дар ин ҷаҳон қурбонӣ ва фидяҳо диҳанд,

Вале арзиши инҳо як ҷаҳорум аст,

Аз он беҳтар ҳурмат ниҳодан ба порсоён аст (3, 62).

Дар баробари ин Будо нигоҳ доштани ҳурмати пиронро низ таъкид намудааст: “Онро, ки ҳурмат ниҳоду пиронро бузург дошт, ҷаҳор чиз фузунӣ ёфт: умр, зебой, саодат, тавоноӣ”, - менависад ӯ (3, 62).

Посу гиromӣ доштани падару модар низ аз назари Будо дур намондааст. Ӯ ба ҷо овардани иззату эҳтироми волидайнро “кори хайр” дониста, дар ин маврид таъкид намудааст:

Хайр аст эҳтиром ба модар.

Хайр аст эҳтиром ба падар (3, 125).

Дар “Дхаммапада” нафаре, ки бо зевари адаб ва ахлоқи нек орошта буда, кирдораш поку беолоиш аст, ақлу фиросат дорад ва ба дигарон хайру некӣ мерасонад, инсони комил дониста шудааст. Ба мардум аз рӯи ақлу ахлоқ баҳо медиҳанд. Ҳар инсони боадаб ва тарбиятёфтаре агар ақлу хирад бештар бошад, дараҷаи ҳурмату эътибораш байни мардум волотар аст. Покии дил фазлу бузургист ва ҳар нафаре, ки ба роҳи нек рафт, дар ҳар ду ҷаҳон шодмонӣ дарёбад:

Он кас, ки хайр кард,

Шодмон шуд дар ин ҷаҳон,

Шодмон шуд пас аз марг,

Шодмон шуд дар ҳар ду ҷо,

Шодмон шуд

Ва шодӣ кард,

Ки огоҳ буд бар кирдори неки ҳеш

Ва бияфзуд шодмонияш,

Чун ба роҳи нек рафт (3, 36).

Ба қавли Будо “ончуноне ки атри фазилат аз атри нилуфару ёсуман беҳтар аст” (3, 49) ва “атри порсоён назди Худо беҳтарин” (56), “он толиби роҳе, ки ба бедории комил расидааст, дурахшон аст дар маърифаташ ва дигарон назди ӯ ба сони нобино, ба сони хасу хошок дар муқоиса бо гули нилуфар” (3, 49).

Будо дар сиришти инсон доим дар набард будани қувваҳои некию бадиро хотиррасон намуда, таъкид бар он менамояд, ки “кирдори дуруст ва фузунибахш анҷом додан душвор аст назар ба кирдори нодуруст, ки сахл аст, аммо зиёновари хештан” (3, 78).

Аз нигоҳи Будо “бадӣ накардан ин худ комёбии воқеист” ва кори нек ҳаргиз пушаймонӣ наёварад, чун “анҷоми кори зишт ранҷовар аст” (3, 120).

Ва ё дар байти зер ин маъниро чунин тавсия менамояд:

Он кор некӯст, ки чун карда шуд, пушаймонӣ наёрад

Ва ҳосили онро бо шавқу ҳаёли хуш бардоранд (3, 52).

Ростӣ яке аз хислатҳои ҳасанаи инсонист, ки Будо муқарраран инсонро ба он бармеангезад. “Ба ростӣ сухан гӯед” (3, 97-98), - таъкид мекунад Будо, зеро ростӣ “яке аз василаҳои барои расидан ба борҳои Худоён” (3, 97-98).

Шахсони росткору ростгӯву ростқавл ҳамеша дар байни мардум соҳиби иззату иқром мебошанд:

Азиз доранд мардумон онро, ки ба порсию равшанӣ зист,

Дурусткор буд

Ва ба ростӣ сухан гуфт

Ва ба вазифаи худ амал кард (3, 95).

Будо муқарраран таъкид менамояд, ки “фаҳрашон фузун гардад” онҳоро, ки кирдору тинати пок дошта, бар нафси худ ғолиб омадаанд ва бо тақвою парҳезкорӣ зиндагӣ ба сар мебаранд:

Фаҳраш фузунӣ ёфт он кас, ки барҳост

Ва хотир ҷамъ

Ва кирдор пок кард

Ва қадам бопарво бардошт

Ва нафси худро миҳор кард

Ва ба тақво зист ва хушёр монд (3, 39).

Ба ақидаи Будо дилбастагӣ ба тааллуқот ҳар гуна ки бошад, заминаи аслии асорат аст ва бо зоил шудани орзуи нафс ранҷу дард низ ба поён мерасад. Аз ин лиҳоз, “ғумроҳон дар он маҳв шуданд” ва “фарзонагон ба он дил набастанд” (3, 82).

Будо мардумро аз “дилбастагӣ ба дунё”, ба ҳар он чӣ “гуворову” “хоста” аст, барҳазар медорад, зеро ба андешаи ӯ “ононро, ки дилбандию дилзорӣ нест, гирифтोरӣ нест” (3, 93). Ба андешаи Будо ононе, ки нафси хешро ғолиб оянд, қодиранд, ки вучуди худро таслим созанд ва рафтору кирдори хешро зери назорат бигиранд, дар ҳоле ки мубориза бо нафси саркаш аз мушқилтарин амалҳост:

Агар инсон (бо хештан) он қунад, ки бар дигарон раво дорад

Ва бар хештан ҷира шавад,

Дигаронро (низ) миҳор қунад,

Ки миҳори нафс бас душвор аст.

Ки нафс фармонравои нафс аст,

Чӣ каси дигар метавонад бар он фармонраво бошад?

Бо нафси миҳоршуда ба подшоҳӣ расанд,

Ончунон подшоҳӣ, ки расиданаш душвор аст (3, 77).

Пас, инсон танҳо дар натиҷаи бизоати дунёро ҳаридорӣ накардан, рӯҳан озод будан ва муборизаи шадид бо нафси хеш имкон дорад онро ғолиб омада, тобеи ақлу хиради хеш намояд. Инсон бояд дар роҳи рост чун “аспи асил” “қўшову тундрав

бошад", "ба имону фазилату нерӯмандӣ" ҳамеша устувор бошад ва ҳеч пастию баландии зиндагӣ натавонад ўро ба роҳи қач моил кунад:

Чун аспе асил ба зарби шаллоқ
Кӯшову тундрав бош
Ва ин дарди бузургро
Ба имону фазилату нерӯмандӣ
Чамъи хотир ва дарки роҳи рост,
Ба роҳи илму маърифату хушёрӣ
Тоб овар (3, 71-72).

Будо ситоиши фазлу хирадро, ки мояи асливу ҷавҳари ҳастист, дар саросари асар густариш додааст ва ба василаи панду андарзҳои ҳақимона аҳаммияти донишандӯзиро бозгӯ кардааст. Будо муътақид аст, ки инсон илму донишро на бо лофу газоф задан, балки тавассути саъю ҷидду ҷаҳд ва талошу заҳмат дармеебад, ки василаест барои расидан ба бедорию хушёрию саодат:

Хирадманд нест он, ки газоф гӯяд.
Хирадманд он касро гӯянд, ки ором аст,
Раста аз нафрат,
Раста аз тарс (3, 107).

Бодо, ки хирадманд бо бедорию хушёрӣ,
Парҳезгорию порсой
Баҳри худ ҷазирае бисозад, ки селҳо набарандаш (3, 40).

Дар назари Будо ҳар коре, ки тавассути донишу хирад анҷом пазирад, кори неку хирадмандона аст, зеро хирад маншаи ахлоқи поки инсонист ва нақӯкории инсон бо ақлу хиради ӯ марбут аст. Аз ин лиҳоз, ҷазирае, ки шахси хирадманду порсо, ки дар болотарин дараҷоти рӯҳӣ ва камолоти маънавӣ қарор дорад, бо бедорию хушёрӣ, парҳезгорию порсой ва бо корҳои неки худ бунёд мекунад, ҷазираи некию нақӯкорист ва он ҷовидон аст, ки аз ҳеч гуна барфу селборони зиёд наметавонад осеб ёбад (3, 40).

Будо таъкид бар он намудааст, ки барои аз нақӯҳиш фориғ шудан инсон бояд "аз олудагиҳо фориғ гардидаву дар роҳи маърифат кӯшо бошад", зеро "доно касест, ки илму дониш меомӯзад ва ба мартабае мерасаду лоиқу сазовор мегардад, ки ўро доноён ситоиш кунанд" (3, 99).

Будо зарурати ҷидду ҷаҳд ва саъю кӯшишро дар роҳи донишандӯзӣ таъкид менамояд ва ононро, ки дар андӯхтани илму маърифат коҳиланд, мавриди мазаммат қарор медиҳад, зеро андӯхтани илму дониш, ки гавҳари зиндагист, инсонро ба бузургӣ мерасонад, аммо нодонию ҷаҳолат ба хорию залилӣ. Дар назари ӯ коҳилону танбалон ба шахсони кӯшову ҷӯё ҳасад мебаранд. Касе, ки "ҷаҳд пеша накард" ба мақсад нарасад ва ҳеч мартабаеро дар зиндагӣ ба даст наёварад (3, 93).

Будо ба мавқеи илму дониш дар инкишоф ва ташаккули инсон баҳои баланд дода, онҳоро, ки ба дониш андӯхтан таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд, ба гове монанд мекунад, ки фарбеҳ мешаванд, аммо илму маърифаташон зиёд намешавад:

Камомӯхтагон чу гов фарбеҳ мешаванд,
Аммо маърифаташон фузунӣ намеёбад (3, 74).

Аз ин лиҳоз, инсон бояд ба дунболи донише равад, ки инсонро ба дараҷае аз дараҷоти инсонӣ раҳнамун шавад, вагарна ӯ ба мисли ҷаҳорпоён ва балки аз онон ҳам пастар хоҳад шуд.

Будо ҳушёриро аз рукнҳои асосии хирадмандӣ медонад. Ҳушёрӣ дар назари ӯ “роҳи ҷовидонагӣ” ва “арҷмандтарин ганҷ” аст, ки ба василаи он метавон бар фарози қуллаи баланди маърифат расид. Аз ҷумла, ӯ навиштааст:

Ҳушёрӣ роҳи ҷовидонагист
Ва ғафлат роҳи марг.
Ҳушёрон намемиранд.
Ғофилон гӯё ки мурдаанд (3, 39).

Ҳушёр дар муқобили ғофил чун шахси “бедор” дар миёни “хуфта”-гон аст, чун “аспи тезтак” дар муқобили “аспе нотавон” (3, 40). Ва онон, ки ба ҳушёрӣ зистанду ғазилатро ба камол расониданду ба растагорӣ расиданд (3, 49), ба сони “моҳи раҳида аз абрҳо” ҷаҳонро равшанӣ мебахшанд:

Он ки рӯзгоре коҳилӣ кард
Ва сипас ҳушёр шуд
Ҷаҳонро равшан кард
Ҳамчун моҳи раҳида аз абрҳо (3, 82).

Ин аст, ки дар адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла, адабиёти форсу тоҷик суҳанварон ҳушёриро ситудаанд ва ғафлатро ҳамеша мавриди нақӯҳиш қарор додаанд, зеро ҷунонки Будо мегӯяд, “дар ғафлат хатар нихуфтааст” (3, 41), аммо толибони роҳ ҳамеша “ба ҳушёрӣ хеш шодӣ мекунанд” (3, 41).

Аз ҷумла, Будо “кирдори нек” (3, 115), “устувор будан ба парҳезгорӣ ва порсой”-ро аломати хирадмандӣ доништа (3, 114), оромӣ тамкинӣ, ҳушёрӣ, растагорӣ аз тарсу нафратро низ ҳамчун сифатҳои шахси хирадманд ном мебарад (3, 107).

Сабру таҳаммул ва шикебой ба саҳтиҳои зиндагиро низ Будо аломати хирадмандӣ доништа, таъкид бар он менамояд, ки “онон, ки бо ҳештандорӣ дашномро тоб меоваранд, дар миёни инсонҳо беҳтаринанд” (3, 123).

Маҳз илму дониш ва ақлу хирад дар назари Будо ҳамон гавҳарест, ки инсонро зинат мебахшад, ҳамон неъматӣ бебаҳоест, ки роҳи ростӣ зиндагиро барои ту пайдо мекунад, неъматӣ бузургест, ки инсонро ба дараҷаи олии инсонӣ мерасонад, воситаест, ки аз ҳама дарду ранҷ раҳо мекунад. Тавассути илму дониш ва хиради хеш инсон дар зиндагӣ қуллаҳои баланди зиндагиро фатҳ намуда, дар ҷамъият соҳиби иззату эҳтиром ва мақому эътибор мегардад. Аз ин лиҳоз, Будо пайваста инсонро ба омӯхтани илму дониш талқин мекунад.

Таъсири муҳит ба ташаккули шахс мавриди назари Будо қарор гирифтааст. Ӯ ба масъалаи дӯстию рафокат дахл намуда, ҳушдор медиҳад, ки бо “бадон” набояд риштаи дӯстиро барқарор намуд, балки дӯстӣ бо “беҳтарини мардумон” собиту побарҷост:

Бо бадон манишин,
Бо дӯстони нек биншин,
Бо беҳтарини мардумон (3, 55).

Будо таъкид бар он менамояд, ки ҳамсуҳбату ҳамнишин гаштан бо шахси хирадманду асил нек асту муборак ва мояи шодию масаррат. Баръакс, ҳамнишин гаштан бо ашхоси бемоя – ҷоҳилону бадахлоқон мояи ғаму ранҷу дард аст. Аз ин рӯ, аз муҳити шахси ботилу нопок ва бадахлоқу фосиқ бояд дурӣ ҷуст. Дар назари Будо ҳамсуҳбату ҳамнишаст будан бо “бемоягон” ба ранҷи бо душман якҷо будан баробар аст. Ҳатто рӯ ба рӯ нашудан бо “бемоягон” дар назари Будо “фоли нек аст”, зеро дар он сурат инсон аз таъсири сифатҳои манфури онҳо эмин буда метавонад:

Муборак аст дидани асилон.
Ҳамнишинӣ бо эшон ҳамвора нек аст.

Ба дурустӣ, ки надидани бемоягон ҳамеша нек аст (3, 91).

Таъкид намудани Будо ба зарари ҳамнишинӣ бо "бемоягон" ва асари хуби ҳамсухбат будан бо ашхоси "фарзона" дар порчаҳои зер низ талаққӣ шудааст:

Ҳамнишини бемоягон то дер боз ғам хӯрад,
Ки ҳамнишинии бемоягон ҳамвора мояи ранҷ аст,
Ончунон ки бо душманон.

Фарзонагон ҳамнишини шодкомӣ ҳастанд,

Монанди ҳамнишинӣ бо хӯяшон (3, 91).

Аз ин лиҳоз, Будо дар "Дхаммапада" такрор ба такрор дурӣ чустан аз бемоягону бадахлоқонро таъкид менамояд:

Ба роҳи пок ҳақ қадам бигзор

Ва аз норост дурӣ ҷӯй (3, 81).

Ҳарчанд Будо тарбиятро дар ташаккули рушди шахс инкор намекунад, аммо аз назари ӯ дар роҳи покдилон қадам бардоштану ҳамнишаст будан бо хирадмандон барои ашхоси ҷоҳилу нодон асаре нахоҳад гузошт. Агар "бемоя" ҳатто як умр бо хирадманде нишинад, роҳи дурустро нахоҳад шинохт, "чунонки қошук мазаи ошро" (3, 51) дар муқобили он, ки "аҳли фикрат ҳатто агар як дам бо хирадманде нишинанд, зуд оини некро дарёбанд, чунонки забон мазаи ошро" (3, 52).

Будо тарбиятнопазир будани ашхоси бадсириштро таъйид намуда, танҳоиро аз ҳамнишиниву ҳамсухбату ҳамсафар будан бо шахсони бемояву нодон афзал медонад ва таъкид мекунад, ки "танҳой беҳ аз ҳамнишинӣ бо бемоягон аст" (3, 125).

Аз ин рӯ, Будо ташвиқ менамояд, ки бо фарзонагону хирадмандон ҳамнишаст бояд буд, ки ин гуна ҳамнишинӣ танҳо шодкомӣ ба бор хоҳад овард:

Бипайвандед ба фарзонагону асилон,

Ба аҳли илму маърифат,

Ба дурустпаймонон ва шикебоён,

Ба некону хирадмандон ва чунин мардумон,

Ҳамчунон ки моҳ ба Қаҳқашон ва ситорагон (3, 91).

Ва ё дар шеърҳои зер низ Будо хайру некӯ будани ҳамнишинӣ бо "фарзонаи хирадманд" ва оқибати хуб надоштани чунин равобит бо "дӯстони хатокор"-ро ба таври зайл баён кардааст:

Биншин бо фарзонаи хирадманде, ки ғазилат омӯзад

Ва айбҳоро намоёнад,

Чунонки чашме ганҷе нихуфтаре.

Чунин ҳамнишинӣ хайр аст ва некӯ (3, 55).

Ва ё:

Бо дӯстони хатокор манишин,

Бо бадон манишин,

Бо дӯстони нек биншин,

Бо беҳтарини мардумон (3, 55).

Чи тавре ки мебинем, Будо таъсири муҳити ҷамъиятиро ҳамчун омили муҳим дар ташаккули шахсият пазируфта, таъсири ҳамнишину ҳамсухбатро дар тағйири олами ботинии инсон ва зебоии ахлоқии ӯ таъкид намудааст.

Будо таъсири бади шахсони бадахлоқро ба ҳадде хатарнок медонад, ки ҳатто дар сафар танҳоиро афзалтар медонад аз ҳамроҳ будан бо афроди бемояву бадхулқ: "Дар сафар агар касе беҳтар аз худ ё баробар бо худ наёфтӣ, танҳо бирав, Бо бемоягон

манишин” (3, 52). Дар ҳоле ки дар сафар ҳамроҳӣ бо шахси “хушёру хушмашраб” ва “окилу моил”-ро боиси “оромию роҳати ҳаёл” донистааст (3, 124).

Ҷои дигар Будо ба ҳамин маънӣ навиштааст:

Агар наёфтед ҳамроҳе хушёру хушмашраб

Ва окилу моил, ки бар хатарот фоиқ омадааст,

Раҳо кунед ўро ва яккаву танҳо биравед,

Монанди шохон, ки раҳо кунанд мулке фатхшударо.

Монанди пилон дар ҷангал яккаву танҳо биравед (3, 124).

Будо инкор намекунад, ки “дар ин ҷаҳон набудааст ва нахоҳад буд ва нест акнун касе, ки яксара дархури накӯҳиш бошад ё он кас, ки яксара дархури ситоиш” (3, 98-99). Ў масал мезанад ба шахсе, ки суханро ё зиёд мегӯяд, ё ба андоза ва ё умуман сокит аст. Инсон дар ҳама ҳолат – хоҳ зиёд сухан гӯяд, хоҳ ба андоза ва хоҳ аз шитобзадагӣ сукутро афзалтар донад, мавриди накӯҳиш қарор мегирад:

Накӯҳиш кунанд онро, ки сукут қард

Ва онро, ки зиёда сухан гуфт

Ва онро, ки ба андоза сухан гуфт.

Касе дар ин ҷаҳон бенакӯҳиш нест (3, 98).

Саховатмандию бахшандагӣ дар ҷашмандози ахлоқии Будо мақоми вижаро соҳиб аст. Ў олиҳимматию дасткушодиро ҳамчун сифати барҷастаи ахлоқӣ ситоиш намуда, одамонро ба хайру эҳсон нисбати камбизоатон ва дастгирӣ намудани дармондагон даъват мекунад:

Бахшанда шавед, чун дасте ба сӯятон дароз шавад,

Бидиҳед чандон, ки тавонед, агарчи андак бошад (3, 98).

Будо хайру саховатро “қудрате” медонад, ки бемоягон аз дарк қардани чунин тавоной очиз ҳастанд, дар ҳоле ки инсонии оқил ҳамеша талош мекунад, ки аз саховату муруввати шоиста бархурдор бошад. Зеро барои фарзонагон лутфу эҳсон ва бахшандагӣ дар ҳаққи мардуми заифу муҳтоҷ лаззату масаррат ато намояд:

Одами беилму дониш беқадр аст.

Ғадоманишон ба бихишт роҳ наёбанд

Ва бемоягон қудрати бахшандагӣ надонанд.

Фарзонагон ба бахшандагӣ шодӣ кунанд

Ва ба дурустӣ, ки дар он ҷаҳон некбаҳт шаванд (3, 83).

Будо таъкид мекунад, ки ҳар як шахси соҳибдил бояд аз ҳоли бенавоёнӣ дармондагон бохабар бошад ва ба қадри имкону тавони худ ба шахсони ниёзманд мадад расонад.

Агарчанде Будо ҳислатҳои ҳасанаи инсониро дар саросари асар ситоиш мекунад, аммо дар баъзе ҳолату вазъият риоя нақардани ҳислатҳои неку ҳамидаро афзалтар медонад. Масалан, шарму ҳаё, ки ба қавли Мирзо Бедил “мардонро виқор асту занонро зевар аст”, ба андешаи Будо ин фазилати ахлоқӣ на ҳама вақту ҳолат равост. Ба қавли ӯ “шармгинӣ он ҷо, ки шарм ҷои нест ва густохӣ он ҷо, ки озарм бояд” (3, 121), “тарс он ҷо, ки тарс ҷои нест ва густохӣ он ҷо, ки парво бояд” (3, 121), аз фалсафаи ғалат аст ва ба гумроҳӣ анҷомад, ҳамчунон ки “хато дидан он ҷо, ки хатое нест ва ҷашмпӯшӣ он ҷо, ки хатост” (3, 121).

Буддо ҳатто зиндагиро, ки дар назари нафарони беозарм, бемояву камхирад саҳл аст (3, 103), таъкид бар он мекунад, ки “саҳл аст зиндагӣ бар он кас, ки ҳаё дошт ва ҳамеша ба нармӣ қадам бардошт” (3, 103).

Будо сабру таҳаммулро аз ҷумлаи зебоии ботини инсон медонад. Дар назари ӯ хулқи ботамкину ором хоси шахсони фозилу хирадманд аст:

Ором дар пиндор, ором дар гуфтор, ором дар кирдор,
Чунин аст озодае, ки ба илм, ба оромиш расид (3, 60).

Будо яке аз фарзандони бофарҳангу боистеъдоди Шибҳи қораи Ҳинд аст, ки дар таърихи сарнавишти ин сарзамини куҳанбунёд нақши носутурданӣ гузоштааст. Ӯ на танҳо асосгузори яке аз оинҳои ҷаҳонист, балки шахсиятест, ки бо нури фазлу ҳикмати хеш роҳи инсониятро барои ояндаи нек мунаввар намудааст. Баррасии андешаҳои ахлоқии Будо дар асари "Дхаммапада" баёнгари он аст, ки ин асари бебаҳо ганҷинаи беназири панду андарзҳои судманду насихатҳои ҳакимонаест, ки дар сарзамини Ҳинд ҳамчун дастури оини будой ба қалам омад ва тӯли асрҳои зиёд на танҳо пайравони ин оин, балки тамоми ҷаҳониёро дар рӯҳияи инсонпарварию башардӯстӣ ба меҳру муҳаббат, покӣ, зебой ва ғанӣ гардонидани ҷаҳони маънавии инсон ҳидоят намуд. Зеро ғалсафаи зуҳури оини будой ба монанди дину мазоҳиби дигар тарбият ва эҷоди ахлоқи ҳасана дар ҷомеаи башарӣ ва нигоҳ доштани инсоният аз харобии маънавӣ будааст.

Фикрҳои ҳакимонаву тарбиявӣ ва ҳидоятҳои ахлоқии ҷомеаписанди Будо ба тарбияи инсонии комил нигаронида шуда, ҳар як шахси соҳибхирадро ба андеша водор менамояд, то ки зиндагияш бар мизони адолати инсонӣ устувор бошад. Тарғиби ин ҳақими хирадманд ба амали солеҳ ва лутфу тарахҳуми инсонӣ, рӯҳияи пок ва ахлоқи шоистаи мақоми инсоният имрӯз низ дар парвариши маънавии ҷомеа ва солим гардонидани он арзиши муҳим доранд.

Пайнавишт:

1. Серебряков И.Д. *Очерки древнеиндийской литературы*. – Москва: Наука, 1971. – 390 с.
2. Чаттерҷӣ, Сатеш Чандра ва Моҳан Датта, Дҳирендра. *Муаррифии мактабҳои ғалсафии Ҳинд / Мутарҷим: Фарноз, Нозирзода Қирмонӣ*. – Қум, 1384. – 792 с.
3. Роҳи ҳақ (Дхаммапада: матни будой) / Тарҷума аз забони палӣ Ризо Алавӣ. – Техрон: Суруш, 2537. – 143 с.

Reference Literature:

1. Serebryakov I.D. *Essays on Ancient Indian Literature*. - Moscow: Science, 1971. - 390 pp.
2. Chatterjee, Satesh Chandra and Mohan Datta, Dhirenda. *Introducing Philosophy Schools of India / Translation by Farnoz, Nozirzoda Karmoni*. - Qum, 1384. - 792 pp.
3. *Dhammapada. Translated From Pali Into Persian By Reza Alavi*. - Tehran: Suroosh, 2537. - 143 pp.